

HADİSLERİN SIHHATİNİN TESPİTİNDE İÇTİHAD PROBLEMİ
ICTIADISM PROBLEM OF THE DIAGNOSIS OF THE HEALTH OF
HADITHS

MEHMET EMİN ÇİFTÇİ

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Eyubiye İlçe Vaizi

mehmetemin71@mynet.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8710-3998>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute

S.8, Nisan | April 2019, Erzurum

ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date : 19.03.2019

Kabul Tarihi | Accepted Date : 16.04.2019

Sayfa | Pages : 45-54

 <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.101>

This article was checked by

 iThenticate®

HADİSLERİN SİHHATİNİN TESPİTİNDE İCTİHAD PROBLEMİ

Mehmet Emin ÇİFTÇİ

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S.8, Nisan 2019, Sayfa: 45-54

ÖZET

Muhaddisler Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetlerin "sihhati" ile yoğun bir şekilde ilgilenmişlerdir. Ancak âlimler, hadislerin sahihini sakiminden ayırırken, tamamen kendi kanaatlerine göre hareket etmişler ve bir sonuca ulaşmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı aynı ravi veya hadis hakkında çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun içindir ki, rivayetlerin makbûl veya merdût olduklarına ilişkin verilen hükümlerin içtihadî olduğu, bir hadisçinin herhangi bir hadis hakkında "sahih", "hasen" veya "zayıf" demesinin, o konuda yoruma kapalı bir nass manası taşımadığı, nihayetinde bunun kişisel kararı yansıttığı söylenebilir. Muhaddisin kararı kendi bilgisine dayanmakta ve dolayısıyla, şahsi, subjektif olmaktan kurtulamamaktadır. Bu realite de, tenkit sistemindeki kriterlerin uygulanması noktasında öznellik sorununun göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, sahih, ictihad, önyargı.

ICTIADISM PROBLEM OF THE DIAGNOSIS OF THE HEALTH OF HADITHS

ABSTRACT

Traditionists Hz. They were very interested in the "health" of the narrations attributed to the Prophet. However, the scholars, while separating the sahih from the unreasonable, acted according to their own beliefs and tried to reach a conclusion. Therefore, very different views have emerged about the same Ravi or Hadith. For this reason, it can be said that the rulings of the narrations are accepted or accepted, and that the saying of an ahadith about any Hadith is "sahih", "Hasen" or "weak" does not mean a source which is closed to interpretation and ultimately reflects the personal judgment. Muhaddin's decision is based on his own knowledge and therefore can not be rid of being personal, subjective. This reality also demonstrates that the problem of subjectivity should not be ignored at the point of implementation of criteria in the tenkit system.

Keywords: Hadith, sahih, ijthad, prejudice.

Giriş

Hadis dinin ikinci temel kaynağıdır. Bunun için hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyetinin tespiti önem arz etmektedir. Hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin aslına uygun bir şekilde tespit edilebilmesi, muhaddisler başta olmak üzere İslam âlimlerinin çoğunluğunun ilgilendiği bir konu olmuştur. Bu âlimlerin amacı hadislerin sahihini sahih olmayanından ayırmaktır. Fakat İslam âlimleri arasında sahih hadis tespit kriterlerinde bir ittifak oluşmadığından; bir muhaddisin sahih kabul ettiği hadis için bir başkası zayıf diyebilmiştir. Aynı hadis hakkında farklı hükümlerin verilmiş olması hadislerin sıhhat tespitinde problemler meydana getirmiştir.

İslam tarihinin ilk döneminden günümüze değin hadisler konusunda yapılan tartışmaları araştırdığımızda, bu tartışmaların hadislerin sıhhat tespiti sorunu etrafında kümelendiğini görmekteyiz. Bundan dolayı hangi rivayetin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olduğu, hangisinin olmadığını tespiti için araştırma yapıldığında, aynı hadis hakkında farklı hükümlerin verilmiş olduğunun görülmesi zihinlerde soru işaretlerinin oluşmasına mesnet teşkil etmiştir. (Kesgin, 2011: 10) Aynı hadis hakkında farklı hükümlerin verilmesine sebep olan birçok etken vardır. Bunlardan bir tanesi de hadislerin sıhhat tespitinde içtihat meselesidir. Biz de bu makalede hadislerin tashihinde içtihat problemini araştıracağız.

1. Sahih Hadislerin Tespitinin İctihadi Olması

Hadisleri dinin temel kaynağı olarak kabul eden Müslümanlar hadislerin sıhhat tespiti için büyük gayret göstermiş bunun için de bazı kriterler geliştirmişlerdir. Ancak geliştirilen bu kriterler için bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte hadis usûlünde egemen olan sahih hadis kriterleri, ravinin sika olması, senedin muttasıl olması ve hadisin şaz ve muallel olmamasıdır. (İbnu's-Salâh, 1986: 13.) Ancak bu şartların ravide ve hadiste bulunup bulunmadığı hususunda hüküm verecek olan muhaddistir. Dolayısıyla burada muhaddisin içtihadı devreye girmektedir. İctihadın olduğu yerde de, farklı hükümlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örneğin, Müslim, İbn Hüzeyme ve İbn Hibbân'ın eserlerine almış oldukları ve " خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ التُّرْبَةَ يَوْمَ " (Müslim, İbtida-i Halk 2789 tsz: IV, 2149; İbn Hüzeyme, tsz: III, 117; İbn Hibbân 1988: XIV, 30) diye başlayan hadis; "an Ebi Hureyrete an Resulillah" diye rivayet edilmiştir. Buhârî ise, bu rivayetin hadis değil, Ka'bul-Ahbar'ın sözü olduğunu belirtmiştir. (Bkz Buhârî, tsz: I, 413) Bu örnekte görüldüğü gibi bazı âlimler bu rivayeti Hz. Peygamber'in sözü olarak kabul etmişken bir başka âlim böyle kabul etmemiştir. Bundan dolayı hadisleri değerlendirmede bu durumun göz önüne alınması önem arz etmektedir. (Coşkun, 2014: 74-75).

Bacı (ö. 474/1081), "*et-Ta'dilve't-Tecrih*" isimli eserinde, muhaddislerce yapılan hadislerin sıhhat tespiti çalışması yönteminin objektif olmadığını söylerken bu kanaatini şöyle dile getirmiştir: "Buhârî, kendine göre sahih olan hadisleri eserine aldı. Müslim ise o hadislerin sıhhati hususunda Buhârî ile aynı kanaate olmadığından dolayı onları eserine almadı. Aynı şekilde Müslim de kendi kriterlerine göre sahih kabul ettiği hadisleri eserine aldı. Buhârî, ise hadislerin sıhhati hususunda Müslim ile aynı kanaate olmadığından dolayı onları eserine almadı. Bu da, hadisin sıhhat tespit işinin icthadi olduğunu gösterir." (Bacî, 1986: I, 310) İbnu's-Salâh da bu konuda Bacî gibi görüş beyan etmiştir. (Nevevî, 1392: I, 15) Et-Tehânevî (ö.1394/1974) ise bu konuda şunları söyler: "Hadislerin sahih veya hasen olduklarına hükmetmek, yine ravilerin sika (güvenilir) veya zayıf olduklarına karar vermek, tamamen icthadi bir iştir, herkesin kendine göre bir bakış açısı vardır." (Tehânevî, 2001: XVIII, 8879; Kırbasoğlu, 1999: 127)

Kırbasoğlu da, bu durumu şöyle dile getirmiştir: Bir hadisin sahih, hasen, zayıf veya uydurma olduğuna karar vermek, tamamen o hükmü veren muhaddis, fakih, kelamcı vs. âlimin yaptığı tetkik sonucunda ulaştığı şahsi kanaate, yani içtihadı bağlıdır. İctihat pek çoğunun zannettiğinin aksine, sadece fıkıh alanına münhasır bir kavram değildir. Hadis alanında herhangi bir konunun hükmünü tespit edebilmek amacıyla girilen ilmi çabalar da birer içtihatır. Özellikle raviler ve hadisler hakkında ulemanın değerlendirmeleri, kelimenin tam anlamıyla birer içtihatır. İctihatlar ise kesinlik arz etmeyip, sadece o içtihadın doğru olduğunu kabul edip, onu benimseyenler için bağlayıcı olur. O içtihadın yanlış olduğunu düşünenleri bağlaması ise söz konusu olamaz. Bu yüzden ki Buhârî'nin sahih hükmünü verdiği birçok hadisi, Buhârî'nin bu içtihadını kabul etmeyen Hanefiler onları delil olarak kullanmamışlardır. (Kırbasoğlu, 1999:127; Bağcı, 2003: 561)

Şuayb el-Arnâvût da hadislerin sıhhat tespit çalışmalarının içtihadi olduğunu şöyle ifade etmiştir: "İmam Buhârî kendi kanaatine göre sahih kabul ettiği hadisleri eserine almıştır. İmam Müslim de kendine göre geliştirmiş olduğu kriterlere göre sahih kabul etmiş olduğu hadisleri eserine almıştır. Fakat bütün hadis âlimleri, Buhârî'nin eserine aldığı hadislerin hepsinin sahih olduğunu onaylamış mıdır? Hayır. Bununla birlikte bir insan yemin ederek " Buhârî'de bulunan hadislerin tamamı sahihtir" dese, eşi boş olmaz. Durum gerçekten de böyle midir? Elbette böyledir. Çünkü İmam Buhârî'ye göre eserindeki bütün hadisler sahihtir. Yani kanaatine göre sahihtir. Kişi bir anlamda Buhârî'nin kabulünü kendisine dayanak almakta ve ona güvenmekte, kendisi de böyle düşünmektedir. Ancak İmam Buhârî'den sonra gelen bazı

hadis imamları Buhârî'de ve Müslim'de bulunan bazı hadisleri incelemişler ve bunları tenkit etmişlerdir." (Özcan, 2014: 224-226)

Ülkemizde ise hadisin sıhhatinin tespiti konusunun sübjektif olduğunu ilk dile getiren âlimlerin başında Mehmed Said Hatiboğlu gelmektedir. Onun bu konudaki görüşleri şöyledir: Bir hadise sahih, hasen... sıfatını verdirecek olan ana unsur ravidir ve ravinin adil, zabıt... olup olmadığını söyleyebilecek olan da muhaddistir. Muhaddisin kararı ise kendi bilgisine dayanmakta ve dolayısıyla, şahsi, sübjektif olmaktan kurtulamamaktadır. Yani mesele, şahsi içtihat meselesidir ve içtihatlarda birlik sağlamak çok defa mümkün olmadığına göre, hadislerin değerlendirilmesinde ihtilafın vukuu kaçınılmazdır. (Özcan, 2014: 24-226)

Hüseyin Akgün yaptığı çalışmada bu konuda şunları ifade etmiştir: "İbnu'l-Kattan cerh ve ta'dilde, hadis otoritelerinin dediklerini dikkate almakla birlikte, taklide karşıdır. O, değişik görüşleri değerlendirerek ravi hakkında bir kanaate ulaşmaktadır. Ona göre bir ravi veya hadis hakkında hüküm vermek bir içtihatdır. Bundan dolayı bütün hadisler, sahihayn'da yer alsın veya almasın aynı tenkid metotlarına tabidir. (Akgün, 2004: 75) Dolayısıyla, her muhaddisin kendi kriterlerine göre hadisleri tespit ve değerlendirme süzgecinden geçirmesi ve buna bağlı olarak verilen hükümlerin farklı olmasına karşın, "ıctihat, ıctihadı nakzetmez" kuralı gereğince hiçbir yöntemin diğerini dışlaması veya üstünlük iddiasında bulunması söz konusu olmayacaktır. Bu farklılık, esas itibarıyla hadislerin anlaşılmasıyla ilgili bir husustur. (Aydın, 2008: 42-44, 54, 150) Bunun içindir ki, rivayetlerin makbûl veya merdût oldukları hususunda verilen hükümler içtihadıdır. Bir hadisçinin herhangi bir hadis için "sahih", "hasen" veya "zayıf" demesi, onun kişisel kararı olduğu söylenebilir. (Bkz. Tirmizî, 1975) Bu durum, tenkit sistemindeki kriterlerin uygulanması noktasında öznellik sorununun göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. (Aydın, 2008: 42-54, ;152-153)

2. Hadislerin Sıhhatinin Tespitinin İctihadi Olduğunu dair örnekler

Aşağıda vereceğimiz örnekler hadislerin sıhhat tespitinde içtihadilik problemini daha açık bir şekilde ortaya koyacağı kanaatindeyiz. Vereceğimizi ilk örnek Hz. Ali için güneşin geri döndürülmesi rivayetidir. "Hz. Ali'nin ikinci namazını vaktinde kılamamasından dolayı Hz. Peygamber'in duâsıyla güneşin geri dönmesi" rivâyetini Tahâvî, Kadı İyâd ve başkaları sahih olarak değerlendirmişken, (İbnu'l-Cevzî, 1966: I, 357, Tahâvî, 1415: III, 92-104; İbnTeymiyye, 1986: VIII, 165) İbnu'l-Cevzî, İbnTeymiyye, İbn Kesir daha başka bazı muhaddisler ise mevzû olduğuna kail olmuştur. (İbnTeymiyye, 1986: VIII,

165), Zehebî (Tahâvî, 1415: III, 92) Bu hadis hakkında bu kadar farklı görüşlerin olması hükmün icthadi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda sahih hadis probleminin ne kadar büyük olduğuna da bir delilidir.

Bir başka örnek de şu hadistir: Abdu'l-A'la bin Vâsil el-Kûfî >Sâbit b. Muhammed >Hâris b. Numan el-Leys> Enes b. Malik: Rasulullah (s.a.s.) şöyle dua etmişti: "Allah'ım, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak ruhumu kabzet, kıyamet günü de miskinlerle birlikte haşret." Hz. Aişe (r.a.) bunun sebebini sorunca Hz. Peygamber: "Çünkü onlar cennete, zenginlerden kırk bahar önce girecekler. Ey Aişe! Fakirleri sev ve onlara yakın dur ki Kıyamet günü Allah da sana yaklaşsın" demiştir. Tirmizi bu hadis için garip demiştir. (Tirmîzî, 34 Zühd, 37, 1975: IV, 577) Tirmîzî ve İbn Mâce'nin Kitâbu'z-Zühd bölümlerinde yer alan bu hadisi Hâkim de Müstedrek'inde nakletmiştir. (İbn Mâce, 37 Zühd, 7, tsz: II, 1381; Hâkim, 1990: IV, 358)

Tirmîzî, İbn Mâce ve Hâkim'in nakletmiş olduğu bu hadisin sıhhati hakkındaki kanaatler şöyledir: Tirmîzî garîb, (Tirmîzî, Zühd, 37, 1975: IV, 577) Hâkim sahih, (Hâkim, 1990: IV, 358) İbnu'l-Cevzî mevzu, (İbnu'l-Cevzî, 1966: III, 141-142) İbn Teymiyye zayıf, (İbn Teymiyye, 1995, XVIII, 326; XVIII, 326; Kesgin, 2011: 82-85) İbn Hacer zayıf, (İbn Hacer, 1996: XI, 274; Aclûnî, 2000: I, 205) Sehavî zayıf, Fettenî mevzu, (Fettenî, 1343: 59) Ali el-Mütteki sahih (el-Hindi, 1981: VI, 489) ve Elbânî sahih (İbn Mâce, ,Zühd', 7, tsz: II, 1381; Hâkim, 1990: IV, 358) olduğunu söylemiştir.

Diğer bir örnek halifelerin sıralaması ile ilgili rivayettir. Hâkim'in, Müstedrek'inde yer alan bu rivayette göre: Hz. Peygamber mescidi bina ederken önce Ebû Bekir bir taş getirip koymuş, ardından Ömer bir taş koymuş ardından da Osman bir taş koymuştur. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: 'Bunlar benden sonra gelecek halifelerimdir.' Hâkim bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir. (Hâkim, 1990: III, 103) Bu rivayetin râvilerinden Haşrec b. Nubâte hakkında muhaddisler farklı hükümlerde bulunmuşlardır. Haşrec b. Nubâte için Buhârî leyse bi'l-kaviy, (Buhârî, 1396: I, 39) Nesâî "leyse bi'l-kaviy", (İbn Adiy, 1997: III, 372) Ebû Dâvud "sika" ve İbn Adiy " la be'se bih" demiştir. (Zehebî, 1963: II, 131; İbn Hacer, 1326: II, 378) Ayrıca Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı halife olarak işaret ettiğini belirten rivâyetler, "Hz. Peygamber başka herhangi bir halef bırakmamıştır" (Ahmed b. Hanbel, 2001: I, 415; Müslim, İmare 1823, tsz: III, 1455; Ebû Dâvud, 19 Harac 8, tsz: III, 133; Tirmîzî, Fiten 48; 1975: IV, 502; Zehebî, 1993: X, 141) rivâyetine aykırı bulunularak reddedilmiştir. (Buhârî, 1396: I, 39).

Burada da görüldüğü gibi ravi hakkında birbirine zıt farklı kanaatler söz konusudur. Bu durum başlı başına büyük bir problemdir. Ayrıca Hâkim, bu hadisi Buhârî'nin şartlarına göre sahih bir rivayet olarak nitelendirirken Buhârî bu hadisi sahih kabul etmemiştir. *Kitabu'd-Duaî es-Sağîr* adlı eserinde Haşrec b. Nubâte hakkında bilgi verirken Buhârî, onun tarafından rivâyet edilen, "Ebûbekir, Ömer ve Osman benden sonra gelecek halifelerimdir" (Buhârî, 1396: I, 39; İbn Adiy, 1997: III, 372) hadisini, sahih olmayan bir rivâyet olarak değerlendirmiş, bunun sebebi olarak da Hz. Ömer ve Hz. Ali tarafından ifade edilen, "Hz. Peygamber, kendinden sonra hiçbir halife bırakmamıştır" rivayetini delil göstermiştir. (Buhârî, 1396: I, 39; İbn Adiy, 1997: III, 372-373; İbn Hacer, 1326: II, 378)

Başka bir örnek ise şöyledir: İbn Mâce, Beyhakî ve Taberânî'nin nakletmiş olduğu, "Bir kavmin önden geleni size geldiğinde ona hürmet ve ikram ediniz" (İbn Mâce, 33 Edeb 19, tsz: II, 1223; Taberânî, 1994: II, 304; Beyhakî, 2003: VIII, 291) hadisi için, Hâkim en-Neysâbûrî sahih, (Hâkim, 1990: IV, 324) Ebû Nuaym garib, (Ebû Nuaym, 1974: VI, 205) İbnu'l-Cevzî mevzu hükmünü vermiştir. (İbnu'l-Cevzî, 1966: II, 162).

Yine Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce'nin nakletmiş olduğu "Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir. Bunlar, evlenme, boşanma ve ric'i talak (veya köle azadıdır)" (İbn Mâce, 3 Talâk 13, tsz: I, 658; Ebû Dâvud, 13 Talâk 10, tsz: II, 258; Tirmizî, 11 Talâk 9, 1975: II, 481; Dârekutnî, 2004: IV, 379) hadisi için, Tirmizî hasen-garib, (Tirmizî, 11 Talâk 9, 1975: II, 481) Hâkim sahih, (Hâkim, 1990: II, 216) Elbânî hasen (Ebû Dâvud, 13 Talâk 10, tsz: II, 258) hükmünü vermiştir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi âlimler hadisleri kendi kriterlerine göre değerlendirmişlerdir. Sahih-hasen-zayıf-uydurma gibi değişik hükümler verebilmişlerdir. Onlar hadisler hakkında doğru hükümler vermiş oldukları gibi, yanlış hükümler de vermiş olabilirler. Onların vermiş oldukları hükümlerin en doğru hüküm olduğunu düşünüp, bize düşen onlara tabi olmaktır diyerek o dönemi kusursuz görüp kutsiyet atfetmek doğru olmasa gerektir. Bazı âlimlerin sahih kabul ettikleri hadisleri, daha sonra gelen muhaddisler zayıf, hatta uydurma hükmünü verebilirler. Bunun aksi de aynı ölçüde mümkündür. Çünkü bu tamamıyla icthadi bir faaliyettir. (Bağcı, 2003: 562) Zaten herhangi bir muhaddisin topladığı hadislerin herkesçe kabulü zorunlu olsaydı, yazılan ilk eserden sonra artık hiçbir muhaddisin yeni eser tasnif etmesine gerek kalmazdı. Böyle olmayıp da her yüzyılda her bir muhaddisin kendi hadis koleksiyonunu oluşturması da, onların kendilerinden önceki muhaddislerin çalışmalarını ve eserlerini mutlak otorite olarak

görmediklerini ve her birinin kendi içtihadı doğrultusunda hareket ettiklerini gösterir.

Hadis İslam'ın ikinci temel kaynağı olması sebebiyle Hz. Peygamber'e aidiyetinin doğru bir şekilde tespiti ve bu konudaki mevcut problemlerin çözülmüş olması gerekir. Ancak tarihi süreç içerisinde hadislerin sıhhat tespiti tamamen çözülememiş ve bu durum bir problem olarak günümüze kadar gelinmiştir.

Sonuç

Hiç şüphesiz rivâyetlerin Müslümanlar nezdinde bilgi kaynağı olarak kabul edilebilmesi, onların Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti ile mümkün olacaktır. Rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı hususunda yapılan araştırmada, aynı hadis hakkında farklı hükümlerin verilmiş olması zihinlerde soru işaretleri oluşturmakta, rivayetlerin sıhhat değeri tartışmaya açılmaktadır.

Muhaddisler, hadislerin sahihini sakiminden ayırırken, tamamen kendi kriterlerine göre hareket etmişler ve kendilerince sağlam görünen hadisleri delil olarak kullanmışlar, her biri yazdıkları eserlerde bu tür hadisleri toplamaya çalışmışlardır. Zaten herhangi bir muhaddisin topladığı hadislerin herkesçe kabulü zorunlu olmuş olsaydı, yazılan ilk eserden sonra artık hiçbir muhaddisin yeni eser tasnif etmemiş olması gerekirdi.

Hadislerin sahih veya hasen olduklarına hükmetmek, yine ravilerin sika (güvenilir) veya zayıf olduklarına karar vermek, tamamen icthadi bir iştir, herkesin kendine göre bir bakış açısı vardır. Tenkitler yerinde de olabilir, yanlış da olabilir, sonuç itibarıyla bu içtihadı bir meseledir. Muhaddisin kararı kendi bilgisine dayanmakta ve dolayısıyla, şahsi, subjektif olmaktan kurtulamamaktadır.

Bu nedenle hakkında farklı hükümlerin verilmiş olduğu hadisler önyargısız olarak yeniden tenkid edilmesi durumunda daha sağlıklı sonuçların ortaya çıkacağı kanaatindeyiz. Yeni tenkid çalışmalarının yapılması noktasında öznellik sorununun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bunun da gerçekleşebilmesi için hadislerin bir heyet tarafından hadis ile ilgili (sened ve metinle ilgili) veriler toplanarak değerlendirilmesi durumunda problemin çözüleceği kanaatindeyiz.

Kaynakça

Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, (2000). *Keşfü'l-Hafâ ve Müzâlü'l-İlbâs Ammeştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*. thk. Abdülhamîd b. Ahmed, Beyrût: el-Mektebetü'l-Âsriyye.

Ahmed İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, (2001). *Müsned*. thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd., Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.

Akbaş, B. (2008). *Ebû Ca'fer et-Tehavi'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniv. SBE.

Akgün, H. (2004). *İbnu'l-Kattan'ın Hadis Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniv. SBE.

Aydın, N. (2008). *Hadisin Tespit ve Tenkidinde "Sünnete Arz"ın Fonksiyonu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: OMÜ, SBE.

Babanzade, A. N. (1982). *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sahih Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: DİB Yayınları.

Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef, (1986). *et-Ta'dîlve't-Tecrîhli Men Harrace Lehu'l-Buhârî fi Câmii's-Sahîh*. thk. Ebû Lubâbe Huseyin, Riyâd: Dâru'l-Livâ'.

Bağcı, H. M. (2003). "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", Ankara: TDV Yayınları/324, ss. 541-576.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyin, (2003). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye.

Budak, A. (2012). *Kelamcı Perspektifte Hadis*. İzmir: Işık Akademi Yayınları.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, (1422). *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır, Beyrût: DâruTûku'n-Necât.

-----, (1396). *ed-Duafâu's-Sağîr*, thk: Muhammed İbrâhîm Zeyd, Haleb: Dâru'l-Va'y.

-----, (tsz), *et-Târihu'l-Kebîr*. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârif el-'Usmaniye Yay.

Coşkun, S. (2014). *Hadise Bütüncül Bakış*. İstanbul: İFAV.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer, (2004), *Sünen*, Thk. Şuayb Arnavût ve Ark., Beyrût: Müessesetu'r-Risâle.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, (tsz.), *Sünen*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriy.

Ebû Nuaym, (1974). *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Mısır: Dâru's-Saâde.

Erul, B. (2014). *Hadislerin Anlaşılması Meselesi*, Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı, TDV Yayınları, s. 95-114.

Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali es-Siddîkî el-Hindî, (1343). *Tezkiratu'l-Mevdûât, İdâretü'-Tabaât'ü-Münire*.

Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî, (1990). *el-Müstedrekale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir A'tâ, Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye.

Hatiboğlu, M. S. (2011). *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Otto Yayınları.

Hindî, Alaüddîn Ali el-Müttakî el-Hindî, (1981). *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâlve'l-Ef'âl*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, (1994). *Câmiu'lBeyâni'l-İlm ve Fadlihî ve mâ Yenbagî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*. Thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyri, Arabistan: Dâru'l-İbnu'l-Cevzî.

İbn Adîy, Ebû Ahmed el-Cürcânî, (1997). *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, (1326). *Tehzîbu't-Tehzîb*. Hindistan: Dâiretu'l-Me'ârif.

-----, (1996). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru'l-Fikir.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, (1988). *Sahîh, (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. İbn Balaban tertibi), thk. Şuayb Arnavût, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, (tsz.). *Sahîh*. thk. Muhammed MustafâA'zamî, Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, (1999). *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*. el-Mektebetü'l-İslâmî, yy..

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, (tsz). *es-Sünen*. thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî Dâru'l-Kutubi'l-Arabî.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam, (1986). *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviye fî Nakdi Kelâmi Şiati ve Kaderiye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmîye.

-----, (1995). *Mecmûu'l- Fetâvâ*. thk., Abdurrahman b. Muhamme b. Kasım, Medîne.

İbnu'l- Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, (1966). *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Medîne: Mektebetü's-Selefiye.

-----, (1415). *et-Tahkîk fî Ehâdîsi Hilâf*. thk. MisadAbdulhamid Muhammed Sa'denî, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l- İlmiye.

-----, (1406). *ed-Düafâve'l-Metrûkûn*. thk. Abdullah el-Kâdî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnu'l-Kattân, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulmelik İbnu'l-Kattân, (1997). *Beyânu'l-Vehmi ve'l-İhâm fî Kitâbi'l-Ahkâm*. Riyâd: DâruTaybe.

İbnu's-Salâh, Osmân b. Abdurrahmân, (1408). *Siyanetu'l-Sahîh-i Müslim*. thk. Abdullah Abdulkadir, Beyrût: Dâru'l-Garbi İslâmî.

-----, (1986). *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*. thk. Nureddin İtır, Sûriye: Dâru'l-Fikir.

Kesgin, S. (2011). *Hadisin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi SBE.

Kırbaçoğlu, M. H.(1999). *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuseyrî, (tsz.). *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muammer Fuâd Abdülbâki, Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, (1392). *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*. Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî.

Özcan, K. (2014). *Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri Hakkında Farklı Görüşler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/21 Sayı 401, ss. 215-244.

Sağânî, Hasen b. Muhammed b. Hasen b. Hayder el-Adevî es-Seğânî, (1405). *Mevzûât*. thk., Necm Abdurrahman Halef, Şam: Dâru'l-Me'mûn.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, (1994). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi, Kâhire: Mektebetü İbnTeymiye.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, (1415). *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetu'r-Risâle.

Tehânevî, Ahmed el-Osmânî, (2001). *İ'lâü's-Sünen*. Beyrût: Dâru'l-Fikir.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, (1975). *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Fuad Şâkir (I-II)- Muhammed Fuâd Abdülbâki (III)-İbrahim Atvah (IV-V), Mısır: Şirketü Mektebetu ve Matbaatu'l-Albâbî.

Zehebî, Ebû Abdillêh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, (1963). *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. thk. Ali Muhammed Buhârî, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.

-----, (1993). *Târîhu'l-İslâm ve Vefayât'il- Meşâhirve'l-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî.

-----, (1998). *Tezkiratü'l-Huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.